

Beata Będzik

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

KAPITAŁ SPOŁECZNY W WARUNKACH ZMIENIAJĄCEJ SIĘ KONIUNKTURY

SOCIAL CAPITAL IN A CHANGING ECONOMIC SITUATION

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, pomostowy kapitał społeczny, rozwój gospodarczy, zaufanie

Key words: social capital, bridging social capital, economic development, trust

Abstrakt. Zaprezentowano siłę oddziaływania kapitału społecznego na tempo wzrostu PKB. Powiązanie kapitału społecznego z rozwojem gospodarczym ma charakter sprzężenia zwrotnego, tzn. kapitał społeczny generuje wzrost gospodarczy, ale wahania koniunktury wpływają również na kapitał społeczny. Jego znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego zmienia się wraz z koniunkturą danego kraju, przy czym pomostowy kapitał społeczny ma duże znaczenie w gospodarkach bogatych, natomiast w ubogich ważniejszy dla rozwoju okazuje się kapitał ludzki w obszarze wykształcenia oraz inteligencji. Duży wpływ na pogorszenie koniunktury w krajach europejskich miała utrata zaufania, głównie do instytucji bankowych, w wyniku kryzysu w sektorze finansowym. Doprowadziło to także do erozji kapitału społecznego.

Wstęp

Naturalny proces ewoluowania gospodarek oznacza ciągle zmiany w determinantach, przejawach, jak i skutkach koniunktury gospodarczej. W różnych etapach rozwoju ludzkości od fazy preagrarnej, przez agrarną i industrialną do postindustrialnej, kolejno inne zasoby odgrywały kluczową rolę. W erze preagralnej podstawowym zasobem zapewniającym rozwój była siła fizyczna, w następnych kolejno: ziemia, kapitał i praca (dokładniej kapitał ludzki). W ostatnich latach, tj. w drugiej połowie XX wieku zwraca się szczególną uwagę na kategorię wiedzy jako niezbędnego elementu dalszego rozwoju gospodarek, stąd rozpowszechniony termin gospodarki opartej na wiedzy. Podstawowe czynniki produkcji generują rozwój w gospodarkach relatywnie słabo rozwiniętych, natomiast osiągnięcie i przekroczenie pewnego poziomu dochodu stwarza konieczność poszukiwania nowych źródeł wzrostu gospodarczego, którym jak wskazują badacze jest kapitał społeczny.

Zdefiniowanie kapitału społecznego stwarza duży problem, z uwagi na jego niejednorodność i obszerność. Sama definicja ewoluuje wraz z otoczeniem, w którym kapitał społeczny się rozwija. Kolejni badacze koncentrują się na różnych jego komponentach, dodając często nowe elementy i powodując tym samym swoiste rozszerzenie i zróżnicowanie badanej kategorii. *Kolejne utrudnienie definicyjne stwarzają same komponenty kapitału społecznego, ze względu na to, iż są to elementy trudne do uchwycenia, a tym samym i zmierzenia. Kategorie, które pojawiają się w opisach kapitału społecznego, to m.in. zaufanie, wzajemność, powiązania, zdolność do tworzenia i podtrzymywania kontaktów, współpraca, zdolność do kolektywnego działania, kanały informacyjne* [Będzik 2008]. Najbardziej rozpowszechnione w literaturze przedmiotu definicje kapitału społecznego to te sformułowane przez Pierre'a Bourdieu, Jamesa Colmana i Roberta Putnama. Według Bourdieu [1986] *kapitał społeczny jest zbiorem zarówno rzeczywistych jak i potencjalnych zasobów związanych z członkostwem w grupie, która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw, tj. wiarygodności, która daje im dostęp do kredytu w najszerszym znaczeniu tego słowa*. Jest to zatem zasób uwarunkowany członkostwem w grupie, dający dostęp do innych form kapitału tym wyższy, im większy zasób innych form kapitału (ekonomicznego, kulturowego) ma grupa. Coleman [1998] opisuje kapitał społeczny jako *grupę podmiotów społecznych, które mają dwa wspólne elementy: są częścią jakiejś społecznej struktury i ułatwiają wspólne działania – zarówno jednostek, jak i całych instytucji w ramach tej struktury*. Podobnie do koncepcji kapitału społecznego podchodzi Putnam [1995] opisując go przez pryzmat zaufania i sieci wzajemnej współpracy. Według niego kapitał społeczny, podobnie jak pozostałe formy kapitału, jest produktywny, gdyż dzięki niemu możliwe jest osiąganie celów niemożliwych do osiągnięcia bez tego zasobu. Zaufanie redukuje koszty transakcyjne zwiększając produktywność przedsiębiorstw, intensyfikuje możliwości współpracy, a ta znowu buduje zaufanie. Kolejnym badaczem kapitału społecznego jest Fukuyama [2001], który analizował wpływ kapitału społecznego na rozwój i w przeciwieństwie do Bourdieu, a podobnie jak Coleman uważał kapitał społeczny za dobro publiczne.

Material i metodyka badań

Z uwagi na trudność pomiaru kapitału społecznego oraz konieczność zachowania porównywalności danych, choćby pomiędzy Polską a krajami europejskimi dane wykorzystane w artykule zaczerpnięto z raportów omawiających problematykę kapitału społecznego lub kategorii pokrewnych.

Posiłowano się także danymi statystycznymi dotyczącymi krajów europejskich publikowanymi przez Eurostat. Ponadto, dobrym źródłem danych są badania sondażowe prowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w ramach Diagnozy Społecznej. Wyniki kolejnych pomiarów (odbywają się co dwa lata, wyjątkiem były dwa pierwsze pomiary przeprowadzone w odstępnie trzyletnim, tj. w 2000 i 2003 r.) są porównywalne, ponieważ są realizowane w tych samych gospodarstwach i w tym samym miesiącu, co wyklucza ewentualny wpływ sezonowości. Uzupełnieniem omawianych zależności były także relacje wskazywane w pracach Czapińskiego [2010, 2011].

Wyniki badań

Powiązanie kapitału społecznego z dobrobytem ma charakter sprzężenia zwrotnego. Im wyższy kapitał społeczny tym niższe koszty transakcyjne i tym większa wydajność zasobów, co przyczynia się do poprawiania efektów gospodarowania. Ekonomiczna wartość kapitału społecznego według Kaźmierczaka [2007] wynika także z dzielenia się wiedzą i informacją, co jest szczególnie ważne w sytuacji niepewności.

Jednak zależność jest też odwrotna. Wiele danych wskazuje, że wskaźniki dotyczące zaufania, jakości i struktury społeczeństwa obywatelskiego, partycypacji obywatelskiej, jako podstawowych komponentów kapitału społecznego są wyższe w gospodarkach lepiej rozwiniętych. Wynika to z natury człowieka, która każe mu zaspokoić w pierwszej kolejności własne potrzeby, tj. żywność, ubranie, wykształcenie itd. Dopiero, kiedy podstawowe potrzeby zostaną zaspokojone rodzi się potrzeba pomagania innym. W sytuacji niemożności zaspokojenia własnych potrzeb, jak to ma miejsce w gospodarkach słabo rozwiniętych, małe są szanse na prężny rozwój ekonomii społecznej.

Polska gospodarka wykreowała zasoby kapitału przetrwania, przydatnego w okresie realnego socjalizmu. Z kolei *...po 1989 r. polskie społeczeństwo, mimo traumatycznego bagażu historii, wykazało się niezwykle postawą przystosowawczą, pozwalającą na dostosowanie się do trudnych i dynamicznych przemian ustrojowo-gospodarczych. Polacy wytworzyli specyficzny kapitał adaptacyjny, który pomógł im z jednej strony przystosować się do zmian, z drugiej zaś wyciągnąć z tych zmian korzyści dla siebie jako jednostek, jak i swoich rodzin* [Boni 2009]. Jednak dalszy rozwój wymaga nowego wymiaru kapitału społecznego, mianowicie kapitału rozwojowego. Jego przejawem są zaufanie, zarówno interpersonalne jak i do instytucji państwowych, sieci powiązań, umiejętność kreatywnego działania i współdziałania. *Kapitał społeczny nie jest generowany przez indywidualne działanie na własną korzyść, ale w drodze współdziałania różnych jednostek, co jest szczególnie istotne w dobie integracji i globalizacji, dla których fundamentalne znaczenie ma kooperacja* [Będzik 2010].

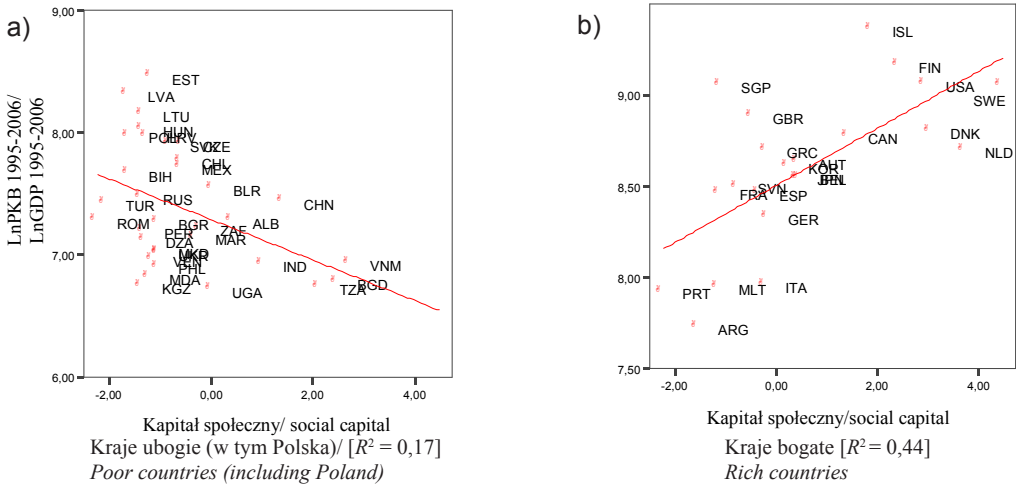
Według Czapińskiego [2010] obserwacje danych dotyczących, różnych pod względem rozwoju krajów, nie pokazują silnego związku pomiędzy kapitałem społecznym a logarytmem wzrostu PKB w ciągu 11 lat. Dane na rysunku 1 wskazują, że może to wynikać z analizy krajów obejmującej zarówno wysoko, jak i słabo rozwinięte gospodarki, a kapitał społeczny okazuje się kluczowy w społeczeństwach bogatych (rys. 1).

W gospodarkach słabiej rozwiniętych wzrost gospodarczy można osiągnąć stosunkowo łatwo – w sposób ekstensywny, powiększając nakłady czynników produkcji i/lub intensywny – zwiększając ich wydajność. Zatem w gospodarkach „ubogich” źródeł wzrostu można upatrywać w szeroko rozumianym kapitale ludzkim. W takich gospodarkach poziom produkcji można zwiększać oddziałując na kwalifikacje siły roboczej przez poprawę wykształcenia. W gospodarce opartej na wiedzy – kluczem jest wiedza, a ta może być generowana, kształtowana i stymulowana przez edukację. Stąd tak duże znaczenie przypisuje się kształceniu ustawicznemu.

Jednak *w obliczu wyczerpywania się taniach zasobów i łatwych możliwości osiągnięcia wzrostu gospodarczego rozwój społeczno-gospodarczy, a więc rozwój we wszystkich wymiarach życia wysoko rozwiniętych społeczeństw, nie będzie możliwy bez zacieśniania więzi i zaufania członków społeczeństwa* [Będzik 2010].

Prezentując za Czapińskim badania przeprowadzone na grupie 55 krajów, w tym 23 krajów bogatych oraz 33 ubogich, do których zaliczono także Polskę, widać, że wskaźniki kapitału społecznego i wzrostu gospodarczego różnych krajów pokazują dodatnią zależność w grupie krajów bogatych.

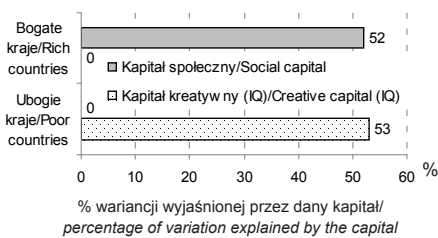
O ile w krajach słabo rozwiniętych istnieją jeszcze możliwości poprawy wskaźników w obszarze kapitału ludzkiego, o tyle w gospodarkach bogatych kapitał ludzki mierzony wskaźnikiem IQ jest odpowiednio wysoki i okazuje się już niewystarczający do dalszego poprawiania koniunktury. W krajach o niskim poziomie rozwoju z kolei kapitał społeczny nie jest jeszcze kluczową determinantą poprawy koniunktury, gdyż właściwą ścieżką prowadzącą do rozwoju jest kapitał ludzki wyznaczony wskaźnikiem inteligencji oraz wykształceniem. Na rysunkach 2 i 3 zaprezentowany procent wariancji wyjaśnionej przez dany kapitał potwierdza, że motorem rozwoju w krajach słabo rozwiniętych jest wciąż kapitał ludzki, podczas gdy w krajach bogatych jego udział w wyjaśnieniu logarytmu wzrostu PKB *per capita* jest zerowy.



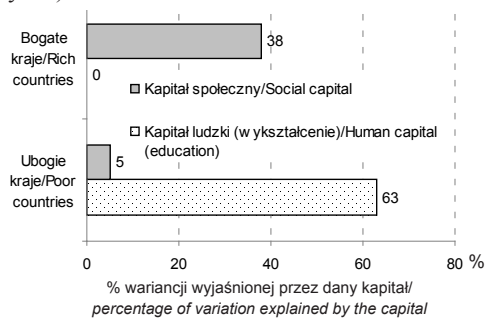
Rysunek 1. Pomostowy kapitał społeczny (zaufanie i organizacje) jako predyktor logarytmu wzrostu PKB per capita w krajach ubogich (a) i bogatych (b)
Figure 1. The bridging social capital (trust and organizations) as predictor of the GDP per capita in poor and rich countries, in log scale
 Źródło/Source: Czapiński 2010

Odwrotną zależność widać w odniesieniu do kapitału społecznego, który jest istotny w gospodarkach bogatych, a mniej istotny w biednych. Wynika to z tego, że kapitał społeczny nie zastąpi innych typów kapitału potrzebnych do wzrostu gospodarczego, może je jedynie uzupełnić. Kraje wysoko rozwinięte dysponują wystarczającymi zasobami produkcyjnymi, a kapitał społeczny dzięki swoim funkcjom poprawia ich produktywność, ułatwia współdziałanie itp. stymulując dalszy rozwój.

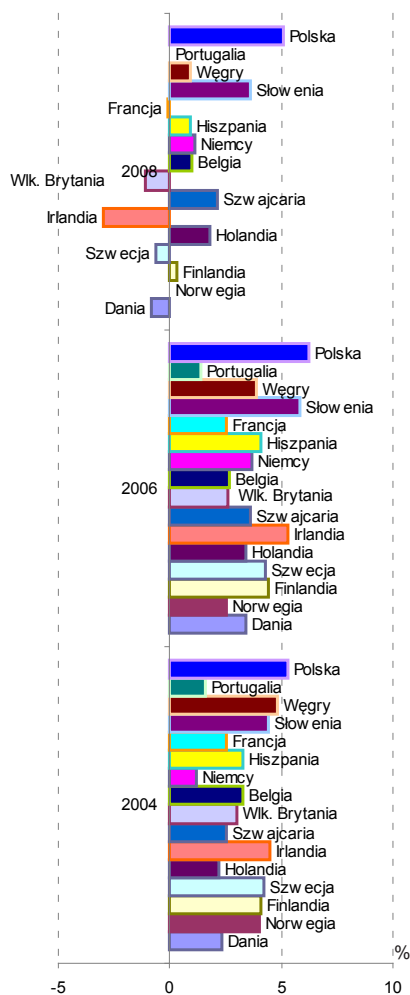
Także zestawienia obejmujące większą grupę, tj. 36 wysoko i 75 słabo rozwiniętych krajów, pokazują podobną zależność [Czapiński 2011]. Znaczenie kapitału społecznego dla dalszego rozwoju rośnie wraz z dojrzałością ekonomiczną społeczeństwa. Na pierwszy plan wysuwa się wówczas najważniejszy komponent kapitału społecznego – zaufanie. Jest ono warunkiem koniecznym każdego współdziałania i właściwego rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Na rysunku 5 przedstawiono tempo wzrostu gospodarczego w wybranych krajach w latach 2004, 2006 i 2008, które wskazuje, że w większości krajów tempo wzrostu PKB w 2006 r. było wyższe niż w 2004 r., podobnie kształtował się poziom zaufania określony odsetkiem osób ufających innym ludziom (rys. 5).



Rysunek 2. Znaczenie kapitału kreatywnego (IQ w latach 90. XX w.) i pomostowego kapitału społecznego (uogólnione zaufanie z lat 90. XX w.) dla wyjaśnienia logarytmu wzrostu PKB per capita w latach 1995-2006 w grupie 23 bogatych i 33 ubogich krajów
Figure 2. The influence of creative capital and the bridging social capital on logarithm of GDP per capita in 1995-2006 in rich (23) and poor (33) countries
 Źródło: jak na rys. 1
 Source: see fig. 1

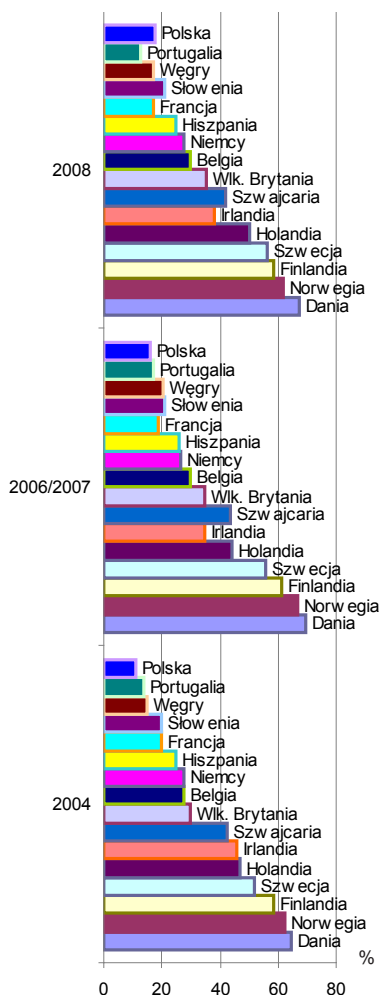


Rysunek 3. Znaczenie kapitału ludzkiego (wkształcenie w 2000 r.) i pomostowego kapitału społecznego (uogólnione zaufanie z lat 90. XX w.) dla wyjaśnienia logarytmu wzrostu PKB per capita w latach 1995-2006 w grupie 23 bogatych i 33 ubogich krajów
Figure 3. The influence of human capital (according to the education attainment level in 2000) and the bridging social capital on the GDP per capita (measured in logs) in the period 1995-2006 in rich (23) and poor (33) countries
 Źródło: jak na rys. 1
 Source: see fig. 1



Rysunek 4. Tempo wzrostu realnego PKB (procentowa zmiana w porównaniu do roku poprzedniego) w wybranych krajach europejskich
Figure 4. The real GDP growth in the selected European countries

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat dostępnych na stronie www.epp.eurostat.ec.europa.eu
 Source: own study based on the Eurostat data www.epp.eurostat.ec.europa.eu



Rysunek 5. Odsetek osób w wieku 16 i więcej lat ufających innym ludziom (dla 2004 r. – 18 lat i więcej)

Figure 5. The percentage of persons aged 16 or more trusting others

Źródło: European Social Survey 2006/2007 (odsetek odpowiedzi 7-10 na skali 0 – ostrożności nigdy za wiele, 10 – większości ludzi można ufać) w latach 2004, 2006/2007 i 2008 za Czapiński
 Source: *European Social Survey 2006/2007 (percentage of answers 7-10 on a scale from 0 – you cannot be too careful to 10 – most people can be trusted) 2004, 2006/2007, 2008*

W 2008 r. ujawniły się pierwsze skutki kryzysu zapoczątkowanego w Stanach Zjednoczonych, zarówno w odniesieniu do dynamiki PKB, jak i uogólnionego zaufania. W jednym i w drugim przypadku widać niemal powszechne „załamanie” obu kategorii. Nie dotyczy to Polski, która jako jedyny kraj w Europie nie zareagowała gwałtownym obniżeniem dynamiki wzrostu, ale utrzymała relatywnie wysoki wzrost PKB. Również dane dotyczące poziomu zaufania od początku prowadzonych w tym obszarze badań mają tendencję zwykłą (choć wg Diagnozy Społecznej wyniki są mniej optymistyczne niż wg ESS), jednak zawsze są one jednymi z najniższych, a niejednokrotnie najniższe w Europie.

Wraz z postępującym procesem globalizacji większego znaczenia nabierają czynniki zewnętrzne, z uwagi na łatwość, szybkość, a także niższe koszty transferu. W różnych okresach dominowały różne czynniki warunkujące rozwój gospodarczy. Wiek XIX kreował twarde czynniki, takie jak przepływ ludności i towarów, wiek XX ukierunkowany był na przepływy kapitałowe i ceny, podczas gdy w ostatnim czasie coraz większą rolę przypisuje się przepływom nastrojów. Ostatni kryzys uwidocznił rolę zaufania w procesach gospodarowania i wskazał potrzebę swoistego „zarządzania zaufaniem”. Pożywką kryzysów końca XX w. była asymetria informacji (za analizę rynków charakteryzujących się asymetrią informacji Stiglitz otrzymał w 2001 r. Nagrodę Nobla). Wygrywa ten, kto posiada informację pełniejszą i szybciej niż pozostali uczestnicy w rynku. To dostęp do informacji decyduje o zysku lub, w przypadku jego braku, o stracie. Doceniając znaczenie informacji dla sprawnego funkcjonowania rynku banki centralne, jako instytucje zarządzające informacją zaczęły ujawniać dane dotyczące mechanizmów podejmowania decyzji oraz publikować raporty o gospodarce. W ostatnim czasie ujawniły się nowe czynniki, które oddziałują na procesy gospodarcze (rys. 6). Szybki dostęp do informacji nie jest już wystarczającym gwarantem sukcesu, gdyż rynkiem na skalę wcześniej niespotykaną zaczęły „rządzić”, a przynajmniej mocno w niego ingerować, emocje. Tym czynnikiem psychologicznym wywołującym i/lub potęgującym negatywne zjawiska jest strach [Marczak, Piech 2009]. Zatem kategorią kluczową w drodze do dobrobytu jest obecnie zaufanie. Zaufanie jako podstawowy komponent kapitału społecznego podlega zmianom w zależności od uwarunkowań także gospodarczych. Ostatni kryzys zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych bardzo mocno nadwyrężył zaufanie, zwłaszcza do sektora bankowego i instytucji państwowych, prowadząc także do ogólnego „kryzysu zaufania”.

Migracje oraz handel zagraniczny/ <i>Migration and foreign trade</i>	– XIX wiek, początek XX wieku/19 th century, early 20 th century – asymetria zysków/ <i>profit asymmetry</i>
Rynki finansowe: przepływ kapitału (gielny), ceny/ <i>Financial markets: the flow of capital (stock exchanges), prices</i>	– XX wiek (zwłaszcza od lat 70.)/20 th century – asymetria informacji/ <i>information asymmetry</i>
Przenoszenie nastrojów ponad granicami: mass media, globalizacja/ <i>Over-the-border transfer of public sentiment: mass media, globalization</i>	– początek XXI wieku/ <i>early 21st century</i> – asymetria zaufania/ <i>trust asymmetry</i>

Rysunek 6. Czynniki zewnętrzne a cykle koniunkturalne w ujęciu historycznym

Figure 6. External factors and economic cycles from a historic perspective

Źródło/Source: Marczak, Piech 2009

Podsumowanie

Kapitał społeczny w zależności od koniunktury gospodarczej ma różną wagę w jej kształtowaniu. W krajach relatywnie bogatych bardzo mocno oddziałuje on na poziom PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Nie należy jednak zapominać, że także w zależności od stopnia rozwoju społeczno-gospodarczego inne są zasoby komponentów tworzących kapitał społeczny. Polska gospodarka, pomimo ogromnego deficytu kapitału społecznego, nie odczuwa jeszcze w sposób dotkliwy jego braku, co w świetle prezentowanych badań może wynikać z relatywnie niskiego poziomu rozwoju. W przytoczonych badaniach Polska zasila szeregi krajów ubogich, dla których kluczowym czynnikiem rozwoju jest wciąż kapitał ludzki. Jednak w ciągu najbliższych lat osiągnie poziom kwalifikujący ją do grupy krajów bogatych. Oznacza to, że zbliża się do granicy (według badań jest to 10-12 tys. dolarów PKB *per capita* w dolarach z 2000 r.), po przekroczeniu której zgodnie z przedstawionymi wynikami badań, kapitał ludzki przestaje być gwarantem poprawy dobrobytu, a w dużej mierze dzięki rozwojowi tego czynnika gospodarka dotychczas wykazywała dodatnie tempo wzrostu gospodarczego. W najbliższych latach polska gospodarka zacznie jednak odczuwać braki w poziomie kapitału społecznego, którego nie da się zbudować w krótkim okresie. Będzie to tym trudniejsze, że światowy kryzys uszczuplił, i tak już niewielkie zasoby zaufania, jakimi dysponowała Polska, a zaufanie jest najważniejszym budulcem kapitału społecznego. Będzie to rzutowało na wzrost gospodarczy, który zostanie spowolniony i z uwagi na głęboką erozję kapitału społecznego w Polsce, nie będzie łatwo go pobudzić.

Literatura

- Będzik B.** 2008: Kapitał społeczny jako ważny czynnik rozwoju lokalnego. Problemy rozwoju polityki regionalnej i lokalnej. Zadania, uwarunkowania, dylematy rozwoju regionów. *Economicus*, Szczecin, 25-32.
- Będzik B.** 2010: Deficyt kapitału społecznego zwiastunem nadchodzących kłopotów. *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia*, 9(1), SGGW, Warszawa, 20.
- Boni M. (red.)**. 2009: Wyzwania rozwojowe. Polska 2030. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa, 345.
- Bourdieu P.** 1986: The Forms of Capital. [W:] *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (red. J.G. Richardson). Greenwood Press, New York, 248.
- Coleman J.** 1998: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 98.
- Czapiński J.** 2010: Kapitał społeczny i kreatywność: synergia czy konflikt? Collegium Civitas, wygłoszony na V Seminarium pt. Czy Polacy są kreatywni? z cyklu „Kultura i rozwój”, 9 czerwca 2010, Ośrodek Badań nad Przyszłością *Collegium Civitas* i Narodowe Centrum Kultury.
- Czapiński J.** 2011: Dlaczego aktywność obywatelska jest tak ważna dla rozwoju? Wystąpienie na konferencji „Aktywność obywatelska – szanse i bariery”, Pałac Prezydencki, Warszawa, [www.prezydent.pl/download/.../prezentacja/czapiński24marca2011.pdf], odczyt 6.04.2012.
- Fukuyama F.** 2001: Social capital, civil society and development. *ThirdWorld Quarterly*, 1, 7-20.
- Kaźmierczak T.** 2007: Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść. [W:] Kapitał społeczny. *Ekonomia społeczna* (red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza). Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 50.
- Marczak K., Piech K.** 2009: Czy grozi nam recesja? Egzogeniczność i synchronizacja cyklu koniunkturalnego Polski i obecny kryzys finansowy. [W:] *Koniunktura gospodarcza. Od bańki internetowej do kryzysu subprime* (red. J. Czech-Rogosz, J. Pietrucha, R. Żelazny). C.H. Beck, Warszawa, 42-58.
- Putnam R.D.** 1995: Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech. Kraków, 257-259. [www.epp.eurostat.ec.europa.eu], odczyt 6.04.2012.

Summary

In the economic history, different factors were important for economic development. Among important factors were production factors, but also knowledge and information. In the age of integration and growing globalization the importance of social capital for socio-economic development increases. The article examines the interaction between influence of social capital on the GDP growth rate. The social capital generates the economic growth, but economic situation has some effect on the social capital. The bridging social capital has been quite important in countries characterized by a high per capita income. In countries with the lower per capita incomes human capital is more important, especially education and the expansion of middle class. The loss of trust in the banking and financial institutions had a large influence on the European countries' economies. The result of financial crisis is the erosion of social capital.

Adres do korespondencji:

dr Beata Będzik
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Katedra Ekonomii
ul. Żołnierska 47
71-210 Szczecin
tel. (91) 449 69 94
e-mail: beata.bedzik@zut.edu.pl